

ЛІТЕРАТУРА

1. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров. – СПб. : Изд-во С.- Петербург. ун-та, 1996. – 176 с.
2. Садковий В. П. Особливості прояву посттравматичних стресових розладів у працівників пожежнорятувальних підрозділів МНС України : автореф. канд. психол. наук. : спец. 19.00.09 / В. П. Садковий. – Харків, 2005. – 20 с.
3. Чесноков В. Б., Суворов Г. Б. Психологический комплекс экспресс-прогноза надежности профессиональной деятельности различной специализации и квалификации // Теоретические и прикладные вопросы психологии, Ч.11, Прикладные проблемы психологи / В. Б. Чесноков, Г. Б. Суворов. – СПб. : Изд-во С.- Петербург. ун-та, 1995. – С.20–30.

УДК 159.9.019

Приходько І.І., к. психол. н., с.н.с., начальник науково-дослідного центру Академії внутрішніх військ МВС України

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДЛЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Представлений концептуальний підхід для систематизації поняття психологічної безпеки людини, обґрунтовані основні структурні елементи системи психологічної безпеки людини.

Ключові слова: психологічна безпека людини, екстремальні види діяльності.

Представлен концептуальный подход для систематизации понятия психологической безопасности человека, обоснованы основные структурные элементы системы психологической безопасности человека.

Ключевые слова: психологическая безопасность человека, экстремальные виды деятельности.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві існує чітко певна потреба соціальних груп, держави, всієї світової спільноти в системі глобальної безпеки як для власного збереження і розвитку, так і для збереження життєво важливих об'єктів і цінностей. Сьогодні концепцію і стратегію національної безпеки держава будує, спираючись на захист національних інтересів країни, захист прав її громадян. На наш погляд, конкретне наповнення концепції і стратегії національної безпеки можливо через її розробку на мікрорівнях, зокрема створення системи психологічної безпеки (ПБ) особового складу, задіяного в екстремальних видах діяльності, яка є найважливішою умовою збереження його здоров'я і життя. Проте наукові дослідження з даної проблеми практично відсутні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз наукової літератури показав, що у вітчизняній психології безпека не була предметом самостійного психологічного дослідження. Українські науковці вивчали інформаційну безпеку, психологічні та психофізіологічні аспекти безпеки праці, життєдіяльності людини та особистої безпеки (В.М. Богуш (2005), М.Й. Варій (2007-2010), І.П. Пі-

стун (2000, 2003), Ю.В. Кіт (2000), М.К. Хобзей (2003), Г.В. Сілін (2003), П.С. Перепелиця (2001), Г.Г. Почепцов (2000, 2008), В.В. Рибалка (2001), Н. Семенів (2005), О.К. Юдін (2005) та ін.). Дослідженням цієї проблеми займалися, в основному, російські психологи, роботи яких були присвячені вивченню психологічної й інформаційної безпеки людини й суспільства (І.О. Баєва (2003), Г.В. Грачов (1998, 2003), Г.М. Зараковський (1997), Н.В. Кулікова (2004), В.Е. Лепський (2003), І.К. Мельник (1998), І.М. Панарін (1997, 2008), С.Ю. Решетіна (1995), С.К. Рошин (1995), Г.Л. Смолян (1997), В.А. Соснін (1995), Н.Л. Шликова (2005) й ін.), проблемі психологічного захисту особистості (Л.І. Єремєєва (2002), Р.А. Зачепицький (1999), Т.С. Кабаченко (2001), Т.І. Колеснікова (2002), О.М. Столяренко (2001, 2006) й ін.). Також вивченням психологічної безпеки особистості, пов'язаної з різними аспектами життєдіяльності та професійної діяльності людини, займалися закордонні вчені R. Abramovitz (2003), A. Edmondson (1999), H.-T. Chang (2001), A.T. Lee (2001), T. Leahy (2008), K. Sarafyan (2004), M. Seager (2006), P.M. Senge (2003), C. Willing (2008) та ін. Поняття безпеки досить широко використовувалося науковцями в контексті досліджень загальнотеоретичних та інших прикладних психологічних проблем (В.О. Бодров (2000, 2006), А.В. Брушлинський (1995, 1997), І.А. Бородін (2004), М.А. Котик (1987, 1989), С.М. Мамонтова (2001), Г.М. Нікіфоров (2003) тощо). Однак аналіз наукових публікацій вчених не дозволяє повною мірою розкрити сутність досліджуваної наукової категорії, але дає можливість представити багатоаспектні прояви психологічної безпеки людини, а також визначити підходи для її систематизації та дослідження.

Мета статті – на підставі аналізу сучасних наукових досліджень запропонувати концептуальний підхід для систематизації категорії психологічної безпеки людини.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відзначити, що проблема психологічної безпеки як самостійної специфічної форми безпеки на сьогоднішній день не є загальноприйнятою для вітчизняної і зарубіжної психологічної науки. Проте нині склалися всі підстави для визнання даного явища. Для побудови структурних елементів системи психологічної безпеки людини ми розглянули роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, у дослідженнях яких закладені ідеї, що дозволяють теоретично обґрунтувати значущість індивідуально-психологічних особливостей і особистісних характеристик людини у процесі формування і розвитку її психологічної безпеки [1-3].

Попередні власні дослідження [4-7] дозволили зробити висновок, що психологічна безпека людини являє собою складну багатофакторну категорію, яка визначає рівень захищеності психіки особистості, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, спроможність усувати виникаючі зовнішні та внутрішні загрози та можливість збереження на достатньо стійкому дієздатному рівні. Також було визначено, що психологічну безпеку людини доцільно розрізняти як сталу і перехідну, оскільки людина в кожен момент часу перебуває лише в одному стані, а їх зміна здійснюється, як правило, у проміжну, перехідну стадію; психічні процеси, стани і властивості особистості розмежовуються за ознакою динамічності.

ті (перші є найбільш рухливими, другі займають середнє положення, треті ж є найбільш стабільними).

Системне вивчення психологічної безпеки людини для здобуття структурної моделі (схеми) і аналізу, опису й експериментального дослідження показало, що вона є складним, цілісним, поліфункціональним і поліструктурним явищем. Такий розгляд дозволяє вважати психологічну безпеку людини об'єктом системного опису. З урахуванням положення принципів системного підходу ми представляємо психологічну безпеку як деяку якісно-своєрідну систему із властивими їй внутрішніми і зовнішніми зв'язками, з її специфічними закономірностями. Це означає, що психологічна безпека може розглядатися як безліч елементів, представлених психічними процесами, які знаходяться в певному зв'язку і взаємодії. ПБ є не суммативною, а цілісною системою, якій властиві кореляційні зв'язки, що включають координацію і субординацію елементів.

Розгляд психологічної безпеки людини як цілісної системи психічних процесів, результатом протікання яких є відповідність потреб, цінностей, можливостей суб'єкта відбитим характеристикам реальної дійсності, передбачає виявлення особливостей її системної детермінації, що, у свою чергу, визначає своєрідність системи на кожному конкретному етапі. Компоненти системи (психічні процеси, стани, ціннісні орієнтації тощо) можуть виступати як детермінанти її розвитку в цілому і виконувати на різних етапах формування психологічної безпеки підлеглу або провідну функції. Така реалізація системного підходу дозволяє представити психологічну безпеку як інтегральну спільність складних психічних утворень.

Розглядаючи людину як суб'єкта багаторівневої системи, нам необхідно вивчити не лише психічні прояви на різних рівнях, але і взаємозв'язки, що існують між ними, а також вплив зовнішніх умов по відношенню до суб'єкта. Виникаючі протиріччя між потребами, можливостями і ціннісними орієнтаціями суб'єкта і відбитими його свідомістю характеристиками середовища, у свою чергу, так само є взаємопов'язаними, неізованими один від одного, що дозволяє говорити про їх взаємовизначеність.

Основну роль у формуванні психологічної безпеки людини виконують регуляторні механізми, що відносяться до різних психологічних систем, включаючи діяльність, психічні стани, особистісні характеристики, а також зовнішні умови. Звідси виникла необхідність вивчення категорії психологічної безпеки як відкритої системи, для якої характерний стан рухливої рівноваги, що зберігає постійність структур за одночасної безперервної взаємодії всіх її компонентів. На відміну від полягання рівноваги в закритих системах, повністю детермінованого початковими умовами, відкрита система може досягати стану, який не залежить від її вихідних умов і визначається виключно параметрами системи.

Принципи системного підходу при вивченні ПБ людини можуть бути представлені наступним чином: ПБ розглядається як елемент загальної системи психологічного суб'єкта, що формується і розвивається, в той же час ПБ виступає як система з окремими проявами суб'єктності людини, що визначає її особливості.

У величезному переліку чинників, що впливають на психіку людини в різних умовах її життєдіяльності, співвідношення між ними в кожен момент складається діалектично. У зв'язку з цим виникає питання про міру у співвідношенні різних причин, чинників і умов, що впливають на ефективність міжсистемної взаємодії, а також виявленні такої комбінації внутрішніх і зовнішніх детермінант, які забезпечують цілісність, стійкість цієї взаємодії і, як результат, високий рівень психологічної безпеки.

Наступним завданням вивчення категорії психологічної безпеки людини було проведення структурного аналізу отриманих наукових даних та їх систематизація. В результаті нами було виявлено наступні основні взаємозв'язки характеристик ПБ людини, що виникають із самої природи об'єкта: багаторівневність, що співпадає з багаторівневністю організму людини, суб'єктивність – об'єктивність і міра узагальненості (загальні, особливі, індивідуальні). На базі кожного з них формувалася одна з трьох підструктур загальної структури ПБ людини (рис.).

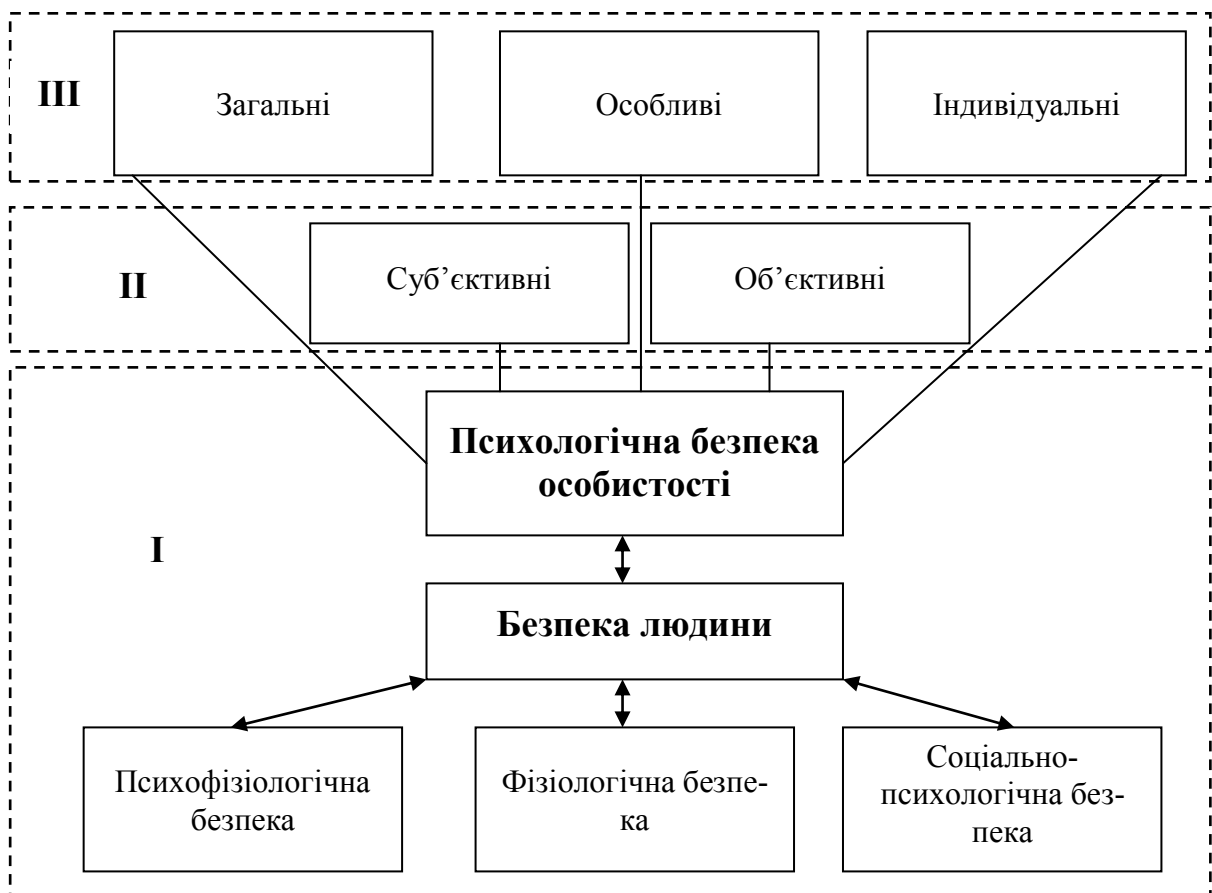

Рис. Структурні елементи системи безпеки людини.

У розробленій нами моделі системи безпеки людини (рис.) перша ієрархічна підструктура утворена компонентами кожного з чотирьох основних рівнів (видів)

організації особистої безпеки людини: фізіологічного, психофізіологічного, психологічного і соціально-психологічного. Друга підструктура, координаційна, розкриває наявність у кожному виді безпеки людини суб'єктивної (переживання самої людини) і об'єктивної (дані дослідника або спостерігача) сторін. Третю підструктуру психологічної безпеки утворюють три групи характеристик: загальні, особливі та індивідуальні, які між собою взаємозв'язані і взаємовключені.

Розглядаючи перший (I), самий нижній, фізіологічний, рівень ієрархічної підструктури безпеки людини, необхідно відзначити, що він включає нейрофізіологічні характеристики, морфологічні і біохімічні зміни, порушення фізіологічних функцій; психофізіологічний рівень – вегетативні реакції, зміни психомоторики, сенсорики; психологічний рівень – зміни психічних функцій і психічних станів людини. Характеристики поведінки, діяльності і відношення людини в тому або іншому стані об'єднані на соціально-психологічному рівні.

У другій (II) підструктурі – власне психологічній безпеці людини – координаційній – відбувається подальше впорядкування характеристик їх компонентного складу за ознакою суб'єктивності – об'єктивності. Суб'єктивними можна вважати характеристики психічних явищ, що склалися у суб'єкта у процесі самоспостереження. Об'єктивні характеристики психічних явищ відбуваються в результаті зовнішнього, об'єктивного (прямого або непрямого) спостереження поведінки і діяльності людини.

Третя (III) підструктура психологічної безпеки людини упорядковує характеристики її компонентного складу у міру узагальненості: загальні, особливі, індивідуальні. Відомо, що одна з цілей будь-якого психологічного дослідження є розкриття індивідуальних, специфічних психологічних закономірностей об'єкту. При вивченні психологічної безпеки людини цієї мети можна досягти аналізом конкретних індивідуальних характеристик того або іншого суб'єкта.

Тепер перейдемо до розгляду структурних елементів власне ПБ особи, її третьої підструктури. Певна позиція людини по відношенню до самої себе, дійсності, що оточує її, побудови власного життєвого шляху передбачає певний рівень її психологічної безпеки, тому необхідно розглянути її складові для побудови моделі й опису феноменологічних проявів цього рівня. На сьогодні фахівці в галузі прикладної психології приділяють особливу увагу вивченню особистісних особливостей, які визначають індивідуальні поведінкові реакції, психічні стани, зрештою, особливості життєдіяльності суб'єкта. Вочевидь, що існує тісний взаємозв'язок особистісних властивостей, психічних станів і психологічної безпеки.

Проведений аналіз наукових публікацій показав, що психологічна безпека може належати до категорії, пов'язаної з активністю людини, її здібностями, готовністю до самореалізації та іншими індивідуально-психологічними й особистісними характеристиками. У тому випадку, коли людина втрачає узгодженість із собою, у неї виникає невпевненість у своїх силах, неясність життєвих цілей, відбувається «руйнування» її психологічної безпеки. Цей процес посилюватиметься з наростанням відчуття втрати сенсу життя. Якщо виникає нова ціннісна система з прогресивною формою регуляції і людина прагне зберегти дану форму життєдія-

льності, то з'являються різні види психологічного захисту, які створюють ілюзію внутрішньої цілісності. Проте в результаті функціонування захисних механізмів виникають психосоматичні і невротичні розлади, отже, психологічна безпека порушується. Таким чином, психологічну безпеку можна вважати умовою існування особистості як автономного суб'єкта, здатного до самостійної постановки цілей.

Надзвичайно важливою є роль ціннісних орієнтацій, що безпосередньо впливають на процес розвитку психологічної безпеки людини, які є одними із значущих психологічних характеристик зрілої особи. Підтвердженням даної тези є дослідження Б.Г. Ананьєва, який розглядає цінності і ціннісні утворення як базальні, «первинні» властивості особистості, що визначають мотиви поведінки, формують схильності і характер. Ціннісні орієнтації, будучи одними з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної діяльності і в цій якості вони визначають мотивацію, справляючи істотний вплив на всі сторони її життєдіяльності. У кожної людини існує своя система цінностей, що має взаємозалежну ієрархічну структуру, яка може мінятися з віком, обставинами, особливостями професії тощо. Таким чином, психологічна безпека не може бути величиною абсолютною і постійною, відбувається зміна її рівня. Ціннісні орієнтації забезпечують стійкість особистості, визначеність і послідовність поведінки, постійність взаємин людини із соціальним світом, іншими людьми, а отже, у значній мірі визначають і її психологічну безпеку.

Ціннісні орієнтації включають не лише оцінні думки людини відносно об'єктів, але і певний спосіб орієнтування, на основі якого формуються критерії ціннісного вибору. Вони утворюють систему внутрішніх переваг, для якої є властивою актуалізація об'єкта ціннісного вибору ситуації, де ціннісні утворення виступали б спонукачем психологічної діяльності. Такий підхід дозволяє розглядати взаємодію ціннісно-потребової сфери особи і процес формування її психологічної безпеки: рівень розвитку невідповідності умов діяльності, характеристик професійного середовища цінностям суб'єкта визначають особливості формування її психологічної безпеки, тобто ці протиріччя також будуть складовими психологічної безпеки людини.

Таким чином, стає ясною наявність регулятивної функції ціннісних орієнтацій людини у процесі формування її безпеки. Узагальнені стійкі уявлення людини про те, що відповідає її потребам, інтересам, намірам, цілям, планам, визначають і шляхи (способи) формування психологічно безпечного існування: суб'єкт буде прагнути здійснювати діяльність в тій сфері і в тому обсязі, наскільки це збереже його внутрішній спокій, дозволить йому розширити можливості, забезпечить необхідний для нього рівень особистісного розвитку.

Не можна також не враховувати і значення типологічних характеристик суб'єкта у процесі формування його безпеки. В цьому випадку для нас є важливими висновки Е.П. Ільїна, який обґрунтовує думку про вплив типологічних характеристик людини на ефективність і надійність її діяльності [8]. Він експериментально показав, що певне поєднання типологічних властивостей нервової системи зумовлює ряд особливостей, пов'язаних з надійністю діяльності людини: виник-

нення несприятливих емоційних станів, прояви вольових якостей і психомоторних здібностей. Автором було виявлено, що стійкість до несприятливих станів визначається комплексом особливостей прояву різних властивостей нервової системи. Одна і та сама типологічна особливість може забезпечити стійкість до одного стану і полегшити виникнення іншого стану. Наприклад, слабка нервова система, підвищуючи стійкість до монотонного чинника, є в той же час несприятливим чинником для екстремальних умов. При певному поєднанні з іншими типологічними особливостями особистості зі слабкою нервовою системою стають нестійкими до монотонного чинника, оскільки у них швидко розвивається стан психічного пересичення. Таким чином, деякі поєднання основних властивостей нервової системи, взаємозв'язки цих властивостей з особистісними характеристиками сприяють більш вираженому прояву ряду психічних функцій, які можна розглядати як значущі для формування, розвитку і збереження ПБ людини.

Висновки. Представлена модель психологічної безпеки людини є складним, цілісним, поліфункціональним і поліструктурним явищем, дає уявлення про три підструктури та їх взаємини в єдиній структурі особистої безпеки людини. Компоненти запропонованої системи ПБ (психічні процеси, стани, ціннісні орієнтації, типологічні характеристики тощо) можуть виступати як детермінанти її розвитку в цілому і виконувати на різних етапах формування психологічної безпеки підлеглу або провідну функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грачев Г. В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Г. В. Грачев. – М. : Изд-во ПЕРСЭ, 2003. – 304 с.
2. Шлыкова Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.03 / Н. Л. Шлыкова. – М., 2004. – 335 с.
3. Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / И. А. Баева. – М., 2003. – 386 с.
4. Приходько І. І. Гносеологія проблеми психологічної безпеки особистості в сучасних наукових дослідженнях / І. І. Приходько // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності : теоретичні та прикладні аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (24.04.2009 р.) – Х. : ХНУВС, 2009. – С. 183-188.
5. Приходько І. І. Феноменологія безпеки особистості у психологічних дослідженнях / І. І. Приходько // Вісник Національної академії оборони України : [зб. наук. праць]. – 2009. – № 3 (11). – С. 149–155.
6. Приходько І. І. Обґрунтування небезпек і загроз психологічній безпеці особистості / І. І. Приходько // Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ (серія: Психологія). – 2009. – № 1. – С. 37–48.
7. Приходько І. І. Психологічна безпека особистості: феноменологія, концептуалізація, методологія досліджень / І. І. Приходько // Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18.11.2009 р.) – Х. : Академія ВВ МВС України, 2009. – С. 106–110.

8. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 464 с.

УДК 159:331

Рядинська Є.М., асистент кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГІРНИЧОРЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ НА ПРИКЛАДІ РІЗНИХ КРАЇН

У статті розглядаються різні структури функціонування служб рятувальників провідних промислових країн, приведені структурні підрозділи служб рятувальників, а також зроблений порівняльний аналіз розвитку і функціонування служби рятувальника на прикладі різних країн.

У даній статті автор проаналізував і зіставив різні стадії розвитку психологічного забезпечення служби рятувальника України і Росії, запропонувавши комплекс заходів для психологічного супроводу діяльності фахівців державної воєнізованої служби рятувальника України.

Ключові слова: рятувальник, державна воєнізована служба рятувальника України, структура служби рятувальника, психологічне забезпечення, психологічний супровід діяльності фахівців державної воєнізованої служби рятувальника України.

В статье рассматриваются различные структуры функционирования горноспасательных служб ведущих промышленных стран, приведены структурные подразделения горноспасательных служб, а также сделан сравнительный анализ развития и функционирования горноспасательной службы на примере разных стран.

В данной статье автор проанализировал и сопоставил разные стадии развития психологического обеспечения горноспасательной службы Украины и России, предложив комплекс мероприятий для психологического сопровождения деятельности специалистов государственной военизированной горноспасательной службы Украины.

Ключевые слова: горноспасатель, государственная военизированная горноспасательная служба Украины, структура горноспасательной службы, психологическое обеспечение, психологическое сопровождение деятельности специалистов государственной военизированной горноспасательной службы Украины.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку суспільства характеризується збільшенням кількості травматизму в регіонах гірничодобувної промисловості України. На сьогодні в Україні і, зокрема, в Донбасі ведуться роботи з технічного переозброєння шахт, забезпечення гарантованого рівня безпеки шахтарів, посилення протипожежної безпеки шахт. Ряд цих проблем на шахті вирішує Державна воєнізована гірничорятувальна служба (ДВГРС).

Не дивлячись на те, що Донбас належить до чотирьох великих світових родовищ вугілля з запасами від 200 до 500 млрд. тон (в цю групу відносять також Нижньорейнсько-вестфальський (Німеччина), Печорський (Росія) та Ілінойський (США) басейни), до глибини 600 метрів всі запаси практично вироблені, а ті, що залишилися, знаходяться на великих глибинах. Як відомо, видобуток таких залежів дуже енерго- та трудомісткий, що значно відбивається на собівартості 1 тонни вугілля.